

MÜESSESE VE TESİS TEORİSİ (*)

(İçtimai vitalizm denemesi)

Maurice Hauriou

Müesseseler tarihte olduğu kadar hukuk âleminde de sürekliliğin, hakikiliğin ve oluşun (1) ifadesidirler; teessüs ameliyeleri cemiyet ve devletin hukukî temelini teşkil eder.

Tarihi hakikati çok yakından takip eden hukukî müessese teorisinin tekâmülü tedrici olmuş ve saha içtimai mukavele ile objektif ve sübjektif çekişmelerinden temizlendikten sonra asıl yerini bulmuştur.

Artık içtimai mukavele ile müessese mücadelesi hakkında hüküm verilmiş bulunmaktadır. Rousseau, içtimai müesseselerin kör kuvvette müstenit bulunmaları hasebiyle ifsat edildiklerini, bundan böyle serbest bir irade vasıtası olan içtimai mukavele ile yenilenmeleri gerektiğini tasavvur etmişti. O kuvveti (force) kudretle (pouvoir) karıştırmıştır. Müesseseler varlıklarını kudrete borçludurlar; fakat aynı kuvvet bir rıza şekline de yer verir; iera ettiği tazyik şiddete varmadığı takdirde, hak sahibi tarafından izhar olunan rıza hukukî bir kıymete sahiptir: Coactus voluit, sed voluit. Bugün herkes içtimai bağın, tabii ve mübrem bulunmasından ötürü sadece coactus voluit'e (zorla istemeye) müsteniden tahlil edilemeyeceğinde hemfikirdir.

Görüldüğü gibi, bu iki imtihandan başarı ile çıkan müessese bir diğeri ile karşılaştı: Objektif ve sübjektif kavgası. Birinci kavga,

(*) İlk olarak «Cahier de la nouvelle journée» nin 1925 tarihli 4 üncü sayısında intişar eden bu etüd, sonraları aynı derginin 23 üncü sayısında tekrar yayınlanmıştır. Tercümede sonuncu baskıdan faydalandığımızı söylerken, tercüme hususunda yardımlarını esirgemeyen bütün hocalarımıza saygı ve şükranlarımı sunmayı en büyük bir vazife bilirim.

(1) «Durée» karşılığı dilimize çevirdiğimiz bu kelimeye, büyük sosyoloğ Ziya Gökalp sayruret demekteydi. Biz bu durumu işaret ederek, daha iyisi bulununcaya kadar oluş kelimesini uygun görmekteyiz. (T.Z.T.)

müesseselerde baki kalan muvafakat ve rıza derecesini tasrihe yaramıştı, ikincisi müesseselerin özlerinde mevcut objektifliği yani varlıklarının hususiyetini tayine medar olacaktı.

Bizim için, içtimai mukavele kavgasına dönmek ne kadar lüzumsuzsa, bilâkis henüz tamamına ermemiş, fakat mücadele anlarında tamamlanan ve müessese teorisinin belki de bir tesviye sureti getirdiği sübjektif ve objektif kavgası üzerinde durmak o kadar faydalı olacaktır.

İlk olarak bazı tariflere girişmek lüzumu ile karşılaşmaktayız.

Hukukçular, sübjektif haktan, meselâ akdi durumlar, vasiyet hükümleri gibi, muayyen hak sahiplerinin şuurlu iradeleriyle idame ettirilebilen her şeyi kasetmektedirler; bunun mukabil, objektif hukuktan murad olan, muayyen hak sahiplerinin iradeleri haricinde ayakta durabilen ve böylece, meselâ teamüli hukuk kaidesi gibi kendi kendine tutunuyormuş hissini veren durumlardır.

Hâdiselerin derinliğine nüfuz edildiğinde, kendilerinden tutundukları sanılan hukukî vaziyetler hakikatta, tahteşşuuri bir tarzda, sayısız fertlerin şuurlarında daima duran fikirlere bağlıdırlar. Şuuraltı fikirleri, hatıramızın hudutları içinde, bizim için halen şuurlu iradeler halinde bulunmıyan fikirlerdir; bunlar, idrak edip de kendimizde biriktirdiğimiz fakat sonraları gözden kaybettiğimiz fikirlerdir, bununla beraber benliğimizde yaşarlar. Ve hattâ, haberimiz olmadan, muhakememiz ve fiillerimiz üzerine tesir ederler. Bunlar içimizde yaşayan maddelerdir.

Böylece sübjektif şuurlu irademizde, objektif de şuuraltı irademize dayanarak ayakta durmaktadırlar. Bu sözlerimizden sonra artık sübjektif ve objektif hak kavgasının vazına teşebbüs edebiliriz.

Her zaman ve gayrı ihtiyari, hukukçular, hukuk sistemi içinde, sübjektif ve objektif unsurların birlikte var olduklarını kabul etmiş bulunuyorlardı: Hukukî şahsiyet, sübjektif haklar, hukukî tasarruflar birinci, âmme intizamı ve tanzim denilen durum yani kanun, nizamname ve teamüller kitlesi de ikinci grubu teşkil etmekteydiler. Şuurlu irade ile şuuraltı fikir ikiliğine tetabuk eden bu düalizm makul bir uzlaşmanın ifadesiydi.

Ondokuzuncu asrın ortalarına doğru bu uzlaşmanın, elli sene sonra hâd bir objektivizm doğuran hâd bir sübjektivizm ile muvazenesi bozuldu ve çarpışma böylece başladı.

Sübjektivist sistem, aralarında bilhassa devlet bulunan korporatif hükmi şahısları ferdî şahsiyetlere inzımam ettirerek hukukî şah-

siyet üzerine kuruldu. Bu şahıslar ve sübjektif iradeleri bütün hukukî durumların hattâ hak kaidelerinin dayanakları olarak ileri sürüldü. Jellinek, Laband, Gerber gibi Alman müellifleri, tanzimi sübjektif hak sahasına zorla sokmak cehdi ile, hak kaidelerini şahıs devletin sübjektif iradelerine irca etmeyi tasavvur ettiler.

Kanunî kaidelere gelince, telâkki hiç de yeni değildi. Rousseau şimdiye kadar kanunu, umumî iradenin ifadesi diye tarif etmişti, o tarif ki, düşüncesinde şahıs devletin iradesi manâsına geliyordu. Fakat siyasi felsefe sahasında kalan bu telâkkinin umumileştirilerek hukuk sahasına ithali hukukçular için büyük bir ihtiyatsızlık olacaktı. Devletin uzuvları tarafından tertip ve tanzim edilen kanun ve nizamnamelerin, icabında devletin veya en az kanun vazı yahut da hükûmetin şuurlu iradeleri addedilmelerine mukabil, hiç bir devletçi uzvun müessir bulunmadığı ekserisi modern devlet çağına tekadüm eden teamüli kaideleri devlet iradesine bağlamak imkânsızdı.

Ondokuzuncu asır yarılarında, Fransada medenî kanun tarafından hukuk kaynağı olduğu red ve Almanyada da cerhedilmiş bulunan örf ve âdet çağına zeval bulmuş nazariyle bakmak şüphesiz mümkündü; fakat bu bir vehim idi. Zira Almanya bile yeni medenî kanunun kaleme alınışında tecavüzi bir dönüş yapacaktı. Ve yine bütün Anglosakson memleketlerinde, common-law namı altında, umumî örf ve âdet son derece canlı kalmıştı. Bu suretle, bütün tanzimin sübjektif hak tarafından elde edilmek istenmesi suya düşüyordu.

Başka bir tehlike daha vardı. Devlet her zaman mevcut olmamıştır, o medeniyetin gai bir siyasi teşekkülüdür; beşeri cemiyetler klân, kabile, derebeylik rejimi altında devlet rejiminden daha fazla yaşamışlardır. Bu iptidai teşekküllerle hukuk ya teamüli idi yahut da kaynağını şefin iktidarında buluyordu, fakat hiç bir suretle, gayrı mevcut hükmi şahsiyet iradelerinin ifadesi değildi. Klân, kabile ve senyörlük hukuklarının hakiki birer hukuk olmadıkları yahut daha sade bir deyişle devletin cemiyete hâkim oluşundan önce hukukun yok olduğu iddiası ortaya atılacak mıydı?

Sübjektif iradeye sahip olacağına göre, devlet manevî şahsiyetinin vüruduna kadar hak kaidesinin yokluğu da ileri sürülmek icab ediyordu. Halbuki, hukukî şahsiyetleri ortaya çıkmadan önce devletler uzun bir siyasi oluş devresinden geçerler; bu uzun devre zarfında bizzat devletin de hukuku mevcu olmayacaktır. Bu netice, yolumdan dönmiyen Jellinek'e şu hükmü verdirmiştir: «Devletlerin doğum, hayat ve ölümleri yalnız tarihe bağlıdır», yani devlet manevî şahsiyetinin irade tezahürü olmayan her şey hukuka ait değildir.

Tanzime karşı tevcih edilen hücum, haylı zayıf tarafları bulunan sübjektivist sisteme çevrilecekti. Filhakika bu telâkki hukukî vaziyetlerin temadisini hukukî şahıslar vasıtasıyla ayakta tutarak temine savaştığını ileri sürmekle beraber iyi bir şahsiyet nazariyesine sahip değildi. Korporatif şahıslara taallük eden sahada mevhum şahsiyet nazariyesinden kurtulmaya gayret sarfetmekte, fakat irade kudretinin (Willensmacht) muhasalasını (Substratum) her şahsiyete vermekle evvelâ bu vadide mevcut temadiyi mukni bir tarzda izah edememekte, saniyen önüne geçilmez bir manianın tuzagına düşmekteydi. Zira, makul bir irade sahibi olmayan küçük ve deliye tanınan şahsiyeti isbat etmekte aciz göstermekteydi.

Tenkrit yerinde idi ve objektifliğin intikamı olan bir aksülâmeli durdurmak imkânsızdı. Hâdiselerin mantikî neticesi, yeni sistem sübjektif hakka bu kadar beceriksizce ilhak edilmiş sözü geçen «tanzim» içinde neşvünema bulacaktı. Böylece Léon Duguit'nin hak kaidesi sistemi ortaya çıkmış bulunuyordu.

Yeni tez, husumet beslediği fikir kadar mutlak bir mahiyet arzetti. Tamamen sübjektife ayak direyen tamamen objektif mevcut vaziyeti ifade etmekteydi. Bizatihi mevcut addolunan hak kaidesi, her türlü hukukî varlığın desteği haline geldi ve kıymetsiz bir mefhum halinde bir kenara atılan ve inkâr edilen hukukî şahsiyet yerine kaim oldu. Sadece korporatif müesseseler bakımından değil, fakat fertler bakımından da sübjektif hakların sübjektif merkezi yok oldu, her türlü hukukî vasıflar hak kaidesinde teksif edildi; şahısların fiilleri ancak kaideye uygunluk şartıyla netice tevhit ettiler; bizzat müsaadesi tahtında kısa sübjektif vaziyetler doğuran ferdi muamelelerin müdahalesini kabul etmesi bir tarafa bırakılırsa, hak kaidesinin tatbikatı meydana zaten objektif vaziyetler çıkarmaktadır ve ehemmiyet bakımından oluşları ve miktarları dolayısıyla objektif hukukî vaziyetler yığını sübjektif haklara müteallik durumlarla bunlardan doğan sübjektif hakları geride bırakmaktadırlar.

Sözü geçen objektif hukuk sistemi yalnız gelmemiştir, ferdi şuurlar üzerine içtimai muhitî bina ederek objektifi her şeyin üstünde tutan Durkheim sosyoloji sisteminin elverişli seyrini takip etmiştir; görüldüğü veçhile yakınlık âşikârdı ve bizzat hak kaidesi içtimai muhitin bir mahsulü, «şuurlar yığını» tarafından mecburiliği kabul edilen bir kaide idi, aynı şuurlar yığınağı hukukun gidişini tayin etmekte idi.

Sistem hedefi aştığı için kabul edilemez. Böylece hak kaidesinin içtimai müesseseler için bir devamlılık unsuru haline gelmesi kâfi

görülüyor, fakat bir teşkil edici unsur olarak ileri sürülüyordu; halbuki, hak kaidesinin, müesseseler için, bir idame ve oluş unsuru mahiyetini muhafaza ettiği doğru ise, bunların ortaya çıkmalarının, ihdas edilmelerinin âmili olduğunu istihraç etmek doğru olamaz. Zaten bütün dava da buradadır: Cemiyette, yaratıcı, ihdas edici kudretin nerede bulunduğunu bilmek... Müesseseleri yaratan hak kaideleri midir, yoksa idareci kudreti ellerinde bulundurmaları yüzünden hak kaidelerine vücut veren müesseseler midir? İşte bu teşebbüs alma (initiative) ve yaratma noktası üzerindedir ki objektif hak kaidesi sistemi muvaffakiyetsizliğe uğramıştır; içtimai müesseselerin hak kaidesi tarafından ihdas olunduğunu kabul etmek bunların bizzat hak kaidesini ihdas edeceği farzolunan içtimai muhit tarafından yaratıldıklarını kabul etmekten başka bir şey değildir. Burada hakikata uymadığı bedihî olan bir durum mevcuttur; içtimai muhit, ferdi teşebbüsleri benimsediği takdirde bir teyid kudreti ve aksine bunlara tahammül edemediği takdirde ise bir nehiy ve aksülâmel kudreti şeklinde tezahür eden âtil bir kuvvete sahiptir, yoksa kendiliğinden hiç bir teşebbüs alma kudretine ve yaratıcı iktidara malik değildir; kendi içinden, bilfarz yaratılması gereken bir hak kaidesine mukaddem yaratıcı hak kaidesinin istihraç edilmesine imkân tasavvur olunamaz.

Bununla beraber, içtimai muhitin yaratıcı bir kudretle mücehhez olduğu kabul edilse bile, hak kaidesi kendi içinde bir tahdit prensibi saklı olmasından ötürü acınacak bir yaratma âleti vaziyetine düşecekti. Hak kaideleri, fert müessese ve ihtiraslarına sed çeken uzlaştırıcı hudutlardır; bunlar ihtilâfı ortaya çıkmadan nizamlandıran kaidelerdir. İhtilâlcî tarifler bu mahiyeti büyük bir vuzuhla tebellür ettirmektedirler. «Her ferdin tabii haklarının istimali ancak diğerlerinin aynı mahiyette haklarından istifadelerini mümkün kılan hudutlarla çevrilmiştir».

(İnsan ve Yurddaş Hakları Beyannamesi, madde 4)

Böylece, kanun vâzının rolü muhtelif faaliyet sahaları arasına sınır taşları koyan bir agrimentor'un vaziyetinden farklı değildir; ferdi hürriyetlere müteallik uzvî kanunlar, matbuat, cemiyetler, tedrisat serbestisi kanunları, hükümleri inşaî görünenler dahi içlerinde olmak üzere, akit serbestisine ve ferdi mülkiyetin serbestçe kullanılmasına müteallik bütün medenî kanunlar, gerçekte hudut ve sınır taşlarıdır. Bu da bizi ferdiyetçi «kanunun menetmediği şeyleri yapmak caizdir», yahut daha iyi olarak «kanunun menetmediği ve

ferdi irade eseri olan her şey hukukan muteberdir» vecizesine götürecektir. (İnsan ve Yuddaş Hakları Beyannamesi, madde 4 ve 5).

İmdilik uzun boylu incelediğimiz bu özlü fikirlere ileride tekrar döneceğiz. Hak kaidesi sitmenin ihtiva ettiği tehlikeli ve hakikata uygun haller sezilmektedir; bundan böyle ferdiyetçi nizamın bu âna kadar daima istinat ettiği prensibi ters olarak vazetmek ve şöyle demek icap edecektir: «Hak kaidesinin müsaade etmediği veya evvel-den var olan hak kaidesine aykırı her şey hukukan tesirsizdir». Böyle bir prensibin ferdiyetçiliğe tamamen muhalif karakteri haricinde verimsizliği üzerinde de fikir yürütülebilir; içtimai tatbikatın yeni buluşları, eski hak kaidesine uygun olmadıklarından ve ancak içtimai muhitin heyecanlanması neticesinde vücuda gelecek yeni hak kaidesine ise büsbütün aykırılıklarından ötürü, sayısız seneler boyunca, iki cami arasında beynamaz addedilebileceklerdir.

Bütün bu yapının en belli başlı hatası üzerine artık parmağımızı basmış bulunuyoruz. Bu ihdasın hareket, oluşun ihdas ile birbirlerine karıştırılmış bulunmalarıdır; hareket ve ihdas edici kudretler subjektif unsurlar, hak kaidesi, içtimai muhit, âmme intizamı ancak birer aksülâmel, oluş ve devamlılık unsurlarıdır; birisine ötekini rolünü izafe etmek akıntıya kürek çekmektir.

Tamamen subjektif sistemle tamamen objektif sistemi birbiri ardından dışarı atmak lâzımdır, biri oluşu hareket, diğeri hareketi oluş kabul etmiştir. Zaten, az çok zevkli bir macera peşinde her ikisi de hukukî yapılarına ne şekilde ithal edeceklerini bir türlü kestiremedikleri mühim unsurları tarihe maletmişlerdir. Subjektivist sistem devletlerin doğumu meselesinin tarihe ait olduğunu söylemekle teessüs ameliyelerini hukukun dışında aramıştır; objektivist sistem, kendi köşesinden şuurular yığını tarafından mecburiliği kabul edilinceye kadar kaidenin hiç bir hukukiliğe sahip olmadığını kabul etmekteydi, fakat böyle bir gelişme zamana mütevakkıf olduğundan bu suretle hak kaidelerinin teşekkülü tarihe bağlanmakta idi.

Her iki tarafta da devlete olduğu kadar hak kaidelerine de müteallik tesis ameliyeleri terk edilmekte; böylece hukukun temelleri hukuk dışında bırakılmaktadırlar, zira müşahede ettiğimiz gibi, temeller mütemadiyen devam edegelen tesislerdir, diğer taraftan devletin ve hak kaidesi temellerinin de hukukun temelleri olduğu kabul edilecektir.

Fikir cereyanlarını idare eden mantığa nazaran, objektivist ve subjektivist sistemleri tarihen takip eden müessese ve tesis teorisi-

nin her iki rakip sistemin beraberce kurban ettikleri müesseselerin tesisi sahasında varolması tabii idi; yeni teorinin öz mevzuu müesseselerin kuruluşlarının, tesislerinin hukukî mahiyette olduklarını ve bu bakımdan hukukî oluş temellerinin de bizzat hukukî olduklarını isbattır. Yeni teori, zaten, sübjektif ve objektif mücadelesinden faydalanmıştır: bu hallerin ikiliğini kabul etmektedir, çünkü bu zıddiyet içinde söküp atılacak unsurlardan ziyade, muhtelif anlarda kâh bir korporatif müessesenin kâh bir hak kaidesinin geçebileceği durumlar görmektedir.

..

Bu yeni nazariyenin ana hatları şöyle sıralanabilir: Müessese, içtimai bir muhitte gerçekleşen ve hukukan devam eden bir iş veya teşebbüs fikridir (2); bu fikrin gerçekleşmesi için lüzumlu unsurları temin eden bir kudret teşekkül eder; diğer taraftan, fikrin tahakkuku ile alâkadar içtimai birliğin azâları arasında kudret uzuvlarıyla bir takım usuller tarafından tanzim edilen iştirak tezahürleri vücuda gelir.

İki çeşit müessese mevcuttur, şahsiyet sahibi olanlar ve olmıyanlar. Şahıs-müessese veya müteazzıv heyetler (Devletler, cemiyetler, sendikalar ve saire) adını verebileceğimiz birincilerde, uzuvlu ve teşkilâtlı kudret ile birlik azâlarının iştirak tezahürleri iş fikrinin kadrosuna girerler. Bu gibi müesseselerde fikir, korporatif müessesenin mevzuu olduktan sonra, teşekkül eden vücutta, heyette gelişen manevî şahsın sahibi olur.

Şahsiyet sahibi olmıyan ve eşya - müessese diye adlandırabileceğimiz ikinci kategoriye mensup müesseseler böyle değildir, bunlarda teşkilâtlanmış kudret ve birlik azâlarının iştirak tezahürleri iş fikrinin kadrosuna girmemişlerdir, bununla beraber içtimai muhitte mevcuttur. Fakat fikrin dışındadırlar; içtimai bir tarzda vücut bulan hak kaidesi bu ikinci çeşit müesseselerden maduttur; hak kaidesi bir müessesedir, zira fikir halinde kaldıkça içtimai muhitte yayılır ve yaşar, böyle olmasına rağmen, açıkça görüldüğü gibi kendine hâs bir korporasyona, manevî şahsiyete vücut vermez; hak kaidesi, içtimai vücutta, meselâ devlet içinde, devletin müeyyide

(2) Burada iş ve teşebbüs fikri (*idée d'oeuvre ou d'entreprise*) tâbiri karşılığıdır. Bu karşılığı muhterem hocamız Prof. Sıddık Sami Onar'a borçluyuz. Maamafih saygı değer Profesörün metoduna uygun olarak, bazan sadece iş veya teşebbüs fikri, bazan da eser fikri tâbirlerini kullanacağız. (T.Z.T.)

kudretinden ve iştirak tezahürlerinden faydalanarak yaşar. Bir manevî şahsiyet tevlit edemez. Çünkü bir iş ve teşebbüs prensibi değildir, bilâkis bir tahdit prensibidir.

Müesseseler hukukan doğar, hukukan yaşar ve hukukan ölürlere; bir takım usullerle tanzim edilen ve birbirine bağlanan mükerrem irade emeliyeleri kendilerine hem sübjektif hem de objektif bir yaşayış temin eder; nihayet inhilâl veya fesih gibi yine hukukî ameliyelerle ölürlere. Böylece hukukan bir oluşu işgal ederler, bir hukukî sayruret içinde yerleşirler ve sağlam silsileleri geçici ve daha hafif hukukî münasebet bağlarıyla çaprazlaşır, örülür.

Biz yalnız şahıs - müessese yahut korporatif müesseseleri tetkik ile iktifa ederken unsurlarının tahliline hayatlarının müşahedesine gireceğiz. Aynı incelemeleri eşya - müesseseler üzerinde de tatbik etmek mümkündür. Bu ikinci tetkikte yer müsaadesizliği ile karşılaşıldığından, takip ettiğimiz yolda, eşya müesseseleri korporatif müesseselerden ayıran esaslı farklara işaret edeceğiz.

I

Bildiğimiz gibi, her şahsiyet sahibi veya korporatif müessesenin üç unsuru vardır: 1 — İctimai birlik içinde tahakkuk ettirilebilecek bir iş veya teşebbüs fikri; 2 — Fikrin gerçekleşmesi için emrinde teşkilâtlanan bir kudret; 3 — Fikrin gerçekleşmesi uğrunda içtimai birlik içinde tahassül eden iştirak tezahürleri.

Hatırlatmak icabederse diyebiliriz ki, müesseselerimiz için, bir kaynaşma (incorporation) hâdisesi, yani kudret unsuru ile birlik mensupları arasında vücut bulan iştirak tezahürleri unsurunun tahakkuk ettirilecek iş veya teşebbüs fikrinin kadrosu dahiline girmeleri hâdisesi vâkı olur ve bu kaynaşma da şahıslanma (personification) hâdisesine götürür.

Şahsiyet sahibi olma veya şahıslanma hâdisesi, kaynaşma sonunda beliren vücudun, *corpus*'ün gittikçe manevileşmiş bir teşekkül olması halinde büsbütün kolaylaşır; âzalar grubu iş fikri dahilinde bu vücut ve teşekkül tarafından massedilmiştir; uzuvlar bir gerçekleştirme kudreti halinde bu heyet tarafından benimsenmişlerdir ve iştirak tezahürleri birer ruhî varlık tezahürleridir. Bu yönden bütün unsurlar müsavi olmaktan ziyade manevî oldukları gibi bu vücut ve teşekkül de mahiyet itibarile psikofiziktir.

1 — Her çeşit korporatif müessesenin en belli başlı unsuru, muayyen bir içtimai birlik dahilinde bu birliğin nefine olarak tahakkuk ettirilmesi gereken bir iş veya teşebbüs fikridir. Taazzuv etmiş ve teşkilatlanmış her heyet, her birlik bir iş veya teşebbüsün gerçekleşmesi için var olur. Bir anonim şirket, bir işin aksiyon haline konması yani bir ticari muamele işletmesidir; bir hastane bir hayır fikrinin tahakkuku gayesile teşekkül etmiş bir müessesedir. Devlet ise, en erişilebilenleri şu formülde toplanan bir takım fikirlerin gerçek olması için kurulagelen bir müessesedir.

«Dayandığı ülkenin maliki olmaması dolayısıyla tebaalarına büyük hürriyet payı bırakan bir âmme kudretinin milli ve mülki bir cemiyeti himayesi.» (3)

Teşebbüsün nâzım fikri adına lâyük olan gerçekleştirilecek iş fikri, gaye veya fonksiyon mefhumu ile karıştırılmamalıdır. Meselâ devlet fikri devletin gayesi veya fonksiyonundan ayrıdır.

Bir teşebbüsün nâzım fikri ile gayesini ayıran ilk fark gayenin teşebbüsün dışında olmasile manzur olur, halbuki nâzım fikir teşebbüsün içindedir. Birinciye bitişik ikinci fark şudur ki, nâzım fikirde faaliyeti aşan bir faaliyet ve teşkilât plânı mevcuttur. Devletin gayesi, milli ve mülki bir camia olarak kabul edildikte, himaye fikri muayyen bir teşkilât ve muayyen bir faaliyet fikri uyandırır; devletin gayesi mevzuubahs edilmiş olsaydı, milli ve mülki bir camianın himayesi denecekti, bu ise ancak bir netice fikridir; faaliyet programı ile netice arasındaki fark nâzım fikirle gaye arasındaki ayrılığın ifadesidir. Yine nâzım fikri «erişilecek gaye» fikrine kıyas etmek ve hatalıdır, zira birinci fikre erişmek için kullanılacak vasıtalarla gayeyi ifade ettiği halde, sadece gaye fikri vasıtaları istihdaf etmemektedir.

Yine bir müessese vasıtasile tahakkuk ettirilecek iş veya teşebbüs fikrini aynı müessesenin fonksiyonu ile de karıştırmamak icabeder. Devlet fikri, pek tabii olarak devletin fonksiyonları fikrini aşar.

(3) Bu tarifteki mülki kelimesini civile karşılığı seçtik. Bundan maksat sözü geçen cemiyetin askerî, dinî ve iktisadî bir mahiyet taşımamasıdır. Sözü geçen tarifine Prof. Hauriou bir eserinde daha fazla bir şümül vermektedir. «Devlet, mülki rejimin yani medenî hürriyet rejiminin tesisini istihdaf eyliyen ve milletin siyasi, iktisadî ve hukukî unsurlarının temerküzü neticesi meydana gelen, milletin hukukî teşahhusudur.» Prof. Maurice Hauriou'nun bu tarifi gayet ender bulunan ve 1916 tarihini taşıyan «Principes de droit public» isimli eserindedir. Biz bu tarifi şu eserden almış bulunuyoruz: Âmme Hukuku Dersleri. Ord. Prof. Dr. Charles Crozat. Türkçeye çeviren: Doçent Dr. Recai G. Okandan. Cilt II, kısım I. İstanbul 1944, Kenan Matbaası. (T.Z.T.)

Fonksiyon, teşebbüsün halen tahakkuk ettirilmiş yahut da tâyin edilmiş kısmıdır; fakat nâzım fikirde fonksiyonun ötesinde hattâ biraz da hayalî bir kısmı bâkidir. Her iki sahanın ayrılması bilhassa devlette çok göze batar; idarenin ve hizmetlerin muayyen seyrinden ibaret bir fonksiyon sahası olduğu gibi nâzım fikrin de gayri muayyeniyet içinde çalışan siyasî idareye veya hükûmete ait kendine mahsus bir sahası vardır. Siyasî ve gayri muayyen hükûmet faaliyetinin vatandaşları idare mekanizmasının işleyişinden daha fazla alâkadar etmesi bir vâkıdır, o kadar ki nâzım fikrindeki gayri muayyen kısım şuurları fonksiyon şeklinde muayyen olan kısımdan çok daha ziyade heyecanlandırır.

Yine devletten gayri korporatif müesseselerin nâzım fikri de muayyen bir fonksiyon fikrine irca edilemez. Uzun müddet, mevzu hukukumuz bu irca hatasını mümkün görmekteydi; idare hukuku mükellefiyete bağlı teberrular meselesinde din ve hayır kurumlarını resmi bir ihtisasla çevrelemeyi denedi; bir kilise idare meclisinin sadaka tevzii, bir hastanenin bir mektep açmak vesaire şartile teberru kabul etmeleri hoş görülmedi. Kendi köşesinde ticaret hukuku statüleri ve statülerinin değişmezliği dolayısıyla ticaret şirketlerine bir nevi ihtisas tanıyordu. Büyük demiryolu kumpanyaları garlarda Terminus otelleri inşa ettikleri zaman, salâhiyet sahaları dışına çıkıp çıkmadıkları soruşturuluyordu.

Daha geniş fikirler galebe çaldı. Terminus otelleri kapanmadı, şirket statülerinin tadili geniş ölçüde kabul edildi; âmme müesseselerinin zaten söz götürür ihtisasları sırf bir idarî zabıta kaidesi addedildi. Burada bile, nâzım fikrin gayri muayyen mahiyeti muayyen fonksiyon ihtisasını geride bıraktı. İngilizlere gelince, ticaret şirketlerinde vazifevî ihtisaslaşmayı tamamen bertaraf etmişlerdir, her şirketin her çeşit ticarî muamele ile işigali tabii bir meyildir, zira bizzat nâzım fikir ticarî muameledir.

Gaye ve fonksiyon mefhumlarının ötesinde bulunan nâzım fikir, mevzu fikri ile tetabuk edebilir. Teşebbüsün mevzuu fikrin tahakkuku olduğuna göre, teşebbüs fikri teşebbüs mevzuudur, ve o kadar teşebbüsün mevzuudur ki, ancak bu fikir sayesinde teşebbüs objektifleşir ve içtimai bir ferdiyet iktisap eder. Ville de Paris, Banque de France ve bizzat Devlet gibi, sayısız fertlerin hâfızalarına yayılarak hepsinin şuur altlarında objektif bir hayat süren bu teşebbüs fikridir.

Hissedar veya hak sahibi olmaları dolayısıyla, teşebbüsün gerçekleşmesiyle alâkadar şahıslar grubu arasında fikir kendisine en

yakın taraftarları bulacaktır; hattâ bu çok yakın alâkadarlar grubu içinde bile, şuur altında yine umumiyetle objektif bir durumda kalacaktır. Bazı fâsılalarla, şuurlu iştirak tezahürlerinde sübjektif duruma geçeceği muhakkaktır, fakat hiç olmazsa görünüşte bu sürekli olmayacaktır, halbuki fikir daimî temasından ötürü hâfızanın şuur altında sürekli bulunacaktır.

Yine objektif fikrin bütün hâtıra ve hâfızalara aynı tefsirle yerleşeceği katî olarak iddia edilemez. Bizatihi nazara alınan fikirle, şuurların kendisini idrak vasıtaları olan sübjektif kalıpları, mefhumları dikkatle ayırdetmek gerektir. Her şuur fikir üzerinde aksülâmelde bulunur ve neticede bir mefhum edinir. Vazife veya muhakeme ile çarpışan ihtirasın ezeli mevzularını Racine, Sofokles veya Öripid gibi işlememiştir; Racine'in bir trajedisi yirminci asırda hiç bir suretle on yedinci asırda olduğu gibi oynanmaz ve anlaşılmaz, adalet ülküsü için de durum aynıdır, o da birbirini takibeden muhtelif şekillerde kavranmıştır. Bütün bunlara rağmen, adalet fikrinde, vazife veya aşk fikrinde olduğu gibi, yaşayan bir öz, bir hakikat ve bir objektiflik bulunmadığı da söylenemez.

Taraflardan her birinin mefhumlarında sakladıkları sübjektif tefsire rağmen, içtimai muhitte yayılan iş ve teşebbüs fikri objektif bir mevcudiyete sahiptir ve zaten bu realitedir ki, şuurdan şuura geçmesini, erimeden ve uyuşmadan her birine inkisar etmesini mümkün kılar.

Fikirdeki bu objektif mahiyetin kendine has veya muhite tâbi olup olmadığı araştırılmaya değer. Fikir, muayyen bir şuurun sübjektif bir ibdaı olsaydı, nasıl olup da bir şuurdan diğerine geçmesini mümkün kılan objektif karakterini iktisap ettiği izah edilemeyecekti. Fikirler şuurdan şuura geçtiklerine göre daha menşelerinde objektif bir mahiyete sahiptirler. Gerçekte fikir yaratıcısı yoktur, fikir bulucusu vardır. Bir âşık, kendisine ilham gelen şair bir fikre tıpkı bir maden arayıcısının bir elmasa rastlandığı şekilde rastlar: Objektif fikirler çok önceden geniş âlemde mevcuttur ve kendilerini çevreleyen maddelere nüfuz etmişlerdir; ilham anlarında biz onları bulur içlerine karıştıkları külçelerden sıyrırız.

Üzerinde daha fazla durmayacağımız, fikrin bu zatî veya muhite tâbi objektifliği hakkındaki mülâhazalar, korporatif bir müessesede teşebbüsün nâzım fikrinin muvaffakiyetiyle alâkadar insanlar toplaşmasının tetkikini unutturmamalıdır. Bir alâkadarlar grubu mevcut olmadan korporati bir müessese de var olamaz, bu devlette

tebaa ve vatandaşlar grupudur, sendikada sendika âzaları, anonim şirkette hissedarlar heyetidir. Bu toplama kısmen bir kudretin taziyi ile tâyin edilebilir, fakat iş fikrinin cazibesi ve âzaların tahakkukuna olan bağlılıkları, iltihakın rızai kısmını izah bakımından büyük rol oynar. Burada bahis mevzuu olan, teşebbüsün tahakkuk etmesi veya etmemesi hallerindeki tehlikeyi göze alarak, ona kendi gönül rizalariyle iltihak edenlerdir.

Sözü geçen alâkadarlar grubu, idareci uzuvlarla beraber, iş veya teşebbüs fikrinin taşıyıcısıdır. Bu mânada, devlet mensupları grubunun devlet fikrinin sahipleri (süjeleri) grubu olduğunu kabul etmemiz lâzımdır ve haddizatında hak sahibi (sujet) tâbirine büyük mâna derinliğini veren de bu müşahededir, bu mânada ise devlete tâbi olan her şahıs kendinde devlet fikrini taşımakta ve bu fikrin süjesi olmaktadır. Zira devletin muvaffak olması hususunda bütün mesuliyet ve tehlikeleri yüklenmektedir.

Kısaca, bir devletin tebaaları devlet teşebbüsünün hissedarlarıdır ve zaten tebaanın bu durumu, teşebbüsün tehlikelerine göğüs germesi dolayısıyla, kendisine tedricen vatandaşlık sıfatını verir. Çünkü atıldığı tehlikeye mukabil teşebbüsün idare ve kontroluna iştirak hakkını ihraz etmesi yerindedir.

Alâkadarlar grubunun mahiyetini bu suretle tahlile girişerek, Michoud'nun 1906 tarihli (*Théorie de la personnalité morale*) manevî şahsiyet teorisi ile birleşiyoruz. Fakat aramızdaki özlü ayrılığa da yer vermek lâzımdır; bizce alâkadarlar grubu devlet fikrinin veya korporatif bir teşebbüs fikrinin yegâne taşıyıcısı değildir; zira, her hal ve kârda, kudreti ve idareci uzuvlarla salâhiyetlerini de hesaba katmak lâzımdır; bu ise vatandaşların kendilerine yüklenen ve bizzat iltihak ettikleri muhtar bir idare kudretinin devlet fikri emrinde bulunduğunu ispat etmektedir.

II — Korporatif müessesenin ikinci unsuru, teşebbüs fikrinin tahakkuku uğrunda vücut bulan müteazzi, teşkilâtlanmış bir idare kudretidir. Bu kudrete her ne kadar umumî olarak müessesenin teşkilâtı denmekte ise de teşkilâtı uzuvlanmış bir kudret olarak tefsir etmek zarurîdir, çünkü kudret ve iktidarın haddizatında bir irade şekli olduğu nazara alındığı takdirde, uzuvlar irade iktidarları demek olacağından, bu durum teşkilâtın beşerî unsurunu manevileştirmektedir.

İdare kudretinin temelleri de bizzat tamamen manevidirler, hepsi de iki prensibe irca olunur, bunlar kuvvetler ayrılığı ve temsilî rejim prensipleridir.

Her türlü kuvvetler ayrılığı prensibi bir salâhiyetler, yani manevî şeyler ayrılığıdır; modern devletteki ayrılıkta icra kuvveti icraî karar hususunda bir sezîş iktidarına maliktir, müzakereci kuvvet (4) muhakeme, intihap kuvveti ise muvafakat iktidarına maliktirler. Sözü geçen iktidar ve salâhiyetlerin beşeri uzuvlara tevdi edilmiş olduklarında şüphe yoktur, fakat uzuvların salâhiyetlere tâbi olduklarının en esaslî delili, aynı salâhiyeti istimal için birleşmeleri ve anlaşmaları icabeden uzuvlar çokluğudur; icra kuvvetinin istimali için Cumhurreisi ve Vekiller, teşri kuvvetinin istimali için her iki meclis, intihap kuvvetinin istimali için de bir intihap dairesi müntehipleri bir araya gelmelidir.

Bu kuvvetler ayrılığı prensibi sayesinde ki, daha şümüllü bir uzuvlar ayrılığı meydana gelir, kudret kör kuvvet olmaktan çıkar ve hukuk ihdas edebilen bir hukukî iktidar veya kudret olur; ayrılıklar iktidar ve salâhiyetlerin tahakküm kudretine tefevvukunu temin ederler, zira bu ayrılık tedbirleri mevcut olmadığı hallerde uzuvlar kendilerini böyle bir tahakküme kaptırabilirler.

Temsilî rejim prensibi bir ihtiyacı daha tatmin eder. Bir korporatif müessesenin idare kudreti bu müessese bütünü ve heyeti namına hareket etmelidir; kararları bizzat bu heyetin kararları olarak mülâhaza edilmelidir; uzuvuz heyet bir hiçtir. Çünkü ancak uzuvları vasıtasıyla arzularını izhar eder fakat buna mukabil uzuvların da kendileri için değil bütün heyet için istemeleri lâzımdır. Bu müşkül dava, tamamen tahakkuku gereken fikre müstenit prensip tarafından halledilmiştir. Nâzım fikir idareci uzuvlarla grup âzalarına müşterek farzedilmiştir. Temsilî teşkilâtın tekniği, mümkün mertebe kesintisiz fakat asgarî bir söyleyişle, devre devre olarak filiyatta bu müşterek görüşün hakikiliğini temin etmektir.

Idareci iradenin tahakkuk ettirilecek iş fikrine bağlanması, bir prensin mağrur düşüncesinde olduğu kadar intihap suretile yükselen bir Vekilin mahir görüşlerinde de vâkı olabilir. İntihap temsilî rejimin özü değildir, bununla beraber temsilî rejim tekniğinin tabii bir unsuru olarak kabul edilir, zira idare edenlerle birlik âzaları arasındaki görüş beraberliğinin teminatıdır.

(4) Hauriou, teşri kuvveti yerine müzakereci kuvvet (Le pouvoir délibérant) demektedir. Buna da sebep olarak teşri tâbirinin bu kuvvetin vazifelerinden ancak bir kısmını izah ettiğini ve bu bakımdan gayri kâfi olduğunu göstermektedir. Bu hususta bakınız: Maurice Hauriou. Précis de droit constitutionnel. 1929. Chap. II, Sayfa 469 ve müt. (T.Z.T.)

Bir müessesenin idareci kudreti ana hatlarını çizdiğimiz itaatkâr ve elverişli vaziyetini her zaman muhafaza etmemiştir; devletler ve bu arada bazı hususî müesseseler tarihi, idareci kuvvetlerin çok kereler meşgaleleri olan âmme menfaatini temin yolundan inhiraf ederek hodbin âmillere kapıldıklarını bize öğretmektedir, fakat aynı tarihte kuş bakışı bir tetkikle iki noktanın belirdiğine şahit oluruz: evvelâ, sözü geçen idare kudreti işgal edilecek bir sandalyadan, sırf bir vazifeyi ifaya davetten fazla kendi kendine has bir hareket kudretidir, çünkü çok kereler bu kudret vazifeye, sandalyeye ayak direr; saniyen, yine aynı tarih bize tahakkuk ettirilecek fikrin cazibesini ispat eder, belki yavaş yavaş fakat emniyetle ve mütenasip bir ilerleme ile, devlette dahi idarecilerin gemsiz ihtirasları bu fikrin hizmetine girmeye mecbur olmuştur; esas teşkilât mekanizmalarının bu durumun gelişmesinde yardımları olduğunda şüphe yoktur, fakat eğer devlet fikrini benimsememiş bir efkârı umumiye, bir âmme şuru bulunmasaydı, bu mekanizmalar ya hiç yaratılmamış olacak yahut da yaratılmış oldukları halde hiç bir işe yaramıyacaklardı.

İdare edenlerin, gönül rizalariyle bazı nâzım fikirlere tâbi olmaları keyfiyeti, modern devletlerde askerî şeflerin mülkî makamlara tâbi olmalarından daha canlı bir şekilde ispat edilemez. Tabiat kanunlarına bu kadar aykırı olan müsellâh kuvvetin tâbiliğini basit teşkilât mekanizmalarıyla elde etmek imkân haricidir. Bu tâbîlik fikrin cazibesi sayesinde yarattığı bir zihniyet neticesidir. Mülkî idarenin normal vaziyet sayılan sulh fikrine bağlılığa bu durumu ifade etmektedir. Daha 1896 senesinde «teamülî içtimâî ilim» (Science sociale traditionnelle) isimli eserimizde, nâzım fikrin kudret üzerindeki cazibesine işaret ederek bu durumu teessüs hâdisesi olarak isimlendirmekte ve bu mefhumun temsil ettiği gibi kudret üzerine müessese teşkilâtların mânevî ıslahatı üzerinde ısrarla durmaktaydık.

III — Nihayet korporatif bir müessesenin son unsurunu, hem gerçekleştirecek fikir hem de bu vâdidé kullanılacak vasıtalar hususunda birlik veya idareci sınıf âzaları arasındaki iştirak tezahürlerini belirtmemiz lâzımdır. Evvelce de temas ettiğimiz bu iştirak hâdisesi sayesinde muvakkat olarak sübjektif bir hale geçen teşebbüsün veya işin nâzım fikrini hâdisevî hakikiliğinde ele almak zarırdır.

Sözü geçen tezahürler yeni siyasî ve içtimâî müesseselerin kuruluşuna refakat eden büyük halk hareketlerinde kolayca farkedilir; Orta Çağda komünlerin kuruluşu halkı «birlik, birlik» feryatlarıyla

ayaklandıran büyük mânevî buhranlarla beraber vuku bulmuştu; XIX. uncu asrın bitiminde sendikaların teşekkülü, amele sınıfında aynı birleşme hareketini tahrik etti; devlet teşkilinin sâri bir illet mahiyetini iktisap ettiği zamanlarda bu gibi hareketlere önyak oldukları şüphe götürmez; Samüel'in kitabında, Beni İsrail kavminin «Hükümdar istemesi» bahsinde bu hareketlerin bir aksi sadası ile karşılaşırız.

Ölçüyü fazla genişletmemek şartile, iştirak tezahürleri hususî müesseselerin teessüs anlarında ortaya çıkar; muayyen tipi vücuda getiren tesis, prensip itibarile hemen her zaman az çok heyecanlı tasvip toplantılarını takibeder.

Müesseselerin işleyişleri, bilhassa meclisler rejimi ile aynı cinsten birleşmeleri tazammun eder. Muhakkak ki, her meclis celsesi jeu de paume yemini veya 4 temmuz gecesi kadar heyecanlı sahneler arzetmez, hepsi de mukaddes ittifakın vücuda geldiğine şahit olmamışlardır, fakat daha soğuk bir şekilde, herhangi bir rey istihsalinde, bir ekseriyet teşkili daima iradeler birleşmesini icabettirir. Bu iştirak hareketleri hiç bir suretle bir maşerî şuur tezahürleri halinde tahlil edilemez; burada içtimai ile ruhi arası bir hâdisi neticesi, müşterek bir fikre temas eden şuurular müşterek heyecanlarının farkını varırlar. Bu hareketin merkezi olan fikir, idrak edilen mütecanis mefhumlar halinde binlerce şuura inkisar eder ve her birindeki hareket temayüllerini harekete sevkeder. Fikir, kendisinde birlesen binlerce ferdi şuur içinde muvakkat bir zaman için sübjektifleşir, ferdi şuurular onu anarlar ve o da kendisini sübjektif olarak kendilerine mal eden bu ferdi şuurular arasına iner. Hakikat budur.

Hâdiseyi, Durkheim mektebinin yaptığı gibi, maşerî bir şuurun ortaya çıkması şeklinde tahlil etmek, bu hakikatı alçaltmaktır. Zira içtimai muhitte yeni şuurular kütlesi içinde, maşerî şuur bu fikir hakkında edinilen vasat bir kanaata bağlanacaktır. Halbuki, aynı nâzım fikrin, binlerce ferdi şuura inkisarı en yüksek idareci şuuruların rolünü ve hareket için istihraç edilecek neticeleri mahfuz tutar. İki tahlil arasında, medeniyetin terakkileini seçkin zümrenin hareketi ile sırf içtimai muhitin gelişmesinde bulan izahları birbirinden ayrıran fark mevcuttur. Fikirde birleşme Ariel'dir, maşerî şuur Caliban'dır. (5)

Fikirde iştirak aynı şef idaresi altında iradelerin anlaşmasına

(5) Büyük hukukçu burada Şekspirin «Fırtına» adlı eserindeki kahramanlardan istiane etmektedir. (T.Z.T.)

müncer olur; yalnız fikri muvafakata bağlı kalmaz, aynı zamanda, bir tehlikeyi göze almak dolayısıyla, bütün mevcudiyeti müşterek dava uğrunda sürükliyen bir hareket başlangıcını ve hareket etmek iradesini, bir kelime ile hareket birliğini tazammun eder.

Bu türlü anlaşmalar, bir az sonra incelenecek bir bahiste göreceğimiz gibi, diğerlerinden ayrı bir hukuk ameliyesi mahiyetini iktisap ederler ki bu da tesistir.

IV — Korporatif müesseseler, kendilerini şahıslanmaya götüren bir kaynaşma hâdisesine tâbidirler. Bu her iki hâdise, bizzat bir duhul, içleşme (intériorisation) ameliyesine bağlıdır, filhakika bu ameliye vasıtasile evvelâ idareci uzuvlar kudretleriyle beraber, sonra da birlik âzalarının iştirak tezahürleri nâzım fikrin çerçevesine girerler. Duhul, kaynaşma, şahıslanma üçüzlü hareketinin müessese teorisi için fevkalâde bir ehemmiyeti vardır.

Bu durumun hakikîliğini ispat hukukî şahsiyetin temeli olan mânevî şahsiyetin de hakikîliğini istilzam edecektir, çünkü bu suretle şahsiyet sahibi olmaya yönelmenin tabiiliği vâkıası da ispat edilmiş bulunacaktır. Vaziyet ferdî şahıslar için olduğu kadar korporatif şahıslar için de vazedilmiş olacaktır, zira açıkça söylemek icabederse halen ferdî şahsiyet korporatif şahsiyet kadar münakaşa mevzuudur.

Meselenin bu durumu, yeni ve mukayeseli bir metoda baş vurmamızı mümkün kılacaktır. Bu şekilde ferdî psikolojiyi korporatif psikoloji ile yüzleştirmek, korporatif psikoloji tahlilimizi başarmak üzere ferdî psikolojinin iç müşahedesinden aydınlıklar istihraç etmek ve bilmukabele korporatif psikolojiden de ferdî psikoloji iç müşahedesinin başarılmasına yarıyacak neticeler bulmak kabîl olacaktır.

Sözü geçen mukayeseli metodun doğruluğu bir mevzuaya istinat edecektir, şöyle ki, cemiyet psikolojik bir eserdir, bu psikolojik eserde insan şuuru ile bir takım objektif fikirlerin karşılıklı hareket ve aksülâmelleri vardır, işte bunlar müessese temelleridir; korporatif şahsiyet geniş ölçüde beşerî şahsiyet örneğine göre vücuda getirilmiş bir içtimaî ibdadır, beşerî şahsiyet gibi şuuraltı bir ibda olduğundan şuuraltı bir iç müşahedesinin ortaya çıkaramıyacağı beşerî şahsiyet ilcaları arzedebilir ve zaten korporatif şahsiyette teşkilât, teferruatı bir perdeye aksettirilmiş gibi adamakıllı büyültüldüğünden müşahede daha fazla kolaylanmıştır.

A — Önce, mukayeseli metodumuza güvenerek, duhul, kaynaşma ve şahıslanma üçüzlü ameliyesinin hakikîliğini, yani tabii teşek-

külü bakımından mânevî şahsiyetin hakikiliğini ortaya koyacağız. Sonra meselenin diğer bir cephesine yanaşacağız, bu da kaynaşan ve şahsiyet sahibi olan müessesenin kendi öz oluşunu ve devamlılığını ne derecede ve ne suretle temin edeceğidir: çünkü, kaynaşma ve şahıslanmanın bu neticeleri elde etmeye matuf oldukları şüphesizdir.

Bununla beraber her şeyden evvel kendini hissettiren bir müşahedeyle karşı karşıyayız: Mukayeseli bir korporatif ve ferdi şahsiyet psikolojisi ancak ve bizzat beşerî şahsiyetin muayyen bir nispet dahilinde korporatif şahsiyete kıyas edilmesile vazolunabilir. Bu mukaddem şart, ilk bakışta garip görünmekle beraber, düşünüldükten sonra kabul edilmesi hususunda hayli mebzul hakikatlere cevap vermektedir.

Özü bakımından beşerî mevcudiyet «emrinde bir idareci kudrete sahip ve iptidai mevcudiyetler topluluğu içinde bir takım iştirak tezahürlerini tahrik eden gerçekleştirilecek bir iş veya eser fikri» olarak mülâhaza edilebilir.

Her türlü yaratık gibi, beşerin de öz itibarile tahakkuk ettirilecek bir eser fikri olması keyfiyeti doğrudan doğruya mukadderat problemiyle mutabakat halindedir ve eğer, bu problem halen felsefî ve ilmî sahadan ziyade dinî ve ahlâkî sahada yer almış bulunuyorsa bu durumu insan için olan ehemmiyetini hiç bir suretle azaltmayacaktır. Aynı mülâhazalara ek olarak denebilir ki, tahakkuk ettirilecek iş veya eser fikri insan ruhunu ifade etmekteyse, aynı ifade ruhta var olan yaratıcı (formateur) prensibi ve bu prensibin ahlâk ilmine ait mahiyetini temsil eder. Sonunda, bu suretle insan ruhu tahakkuk ettirilecek eser fikrinin korporatif bir müessesede haiz olduğu aynı mevcudiyete sahip olarak objektif bir hakikat halinde gözükür.

Gerçekleştirilecek bir eser fikri halinde tefsir olunan insan ruhunun emrinde, tahakkuku için bir idareci uzva, bir irade kudretine sahip olması pozitif psikoloji ile psikofiziğin inkâra sapamayacakları bir meseledir, zira onlara göre asabî ve dimağî cümleleriyle insan vücudu psikofizik bir uzviyet teşkil etmektedir.

Şüphe yok ki, pozitif psikoloji hâlâ beynin ruhi tezahürlerini objektif bir ruh olan bir nâzım fikrin emri altına yerleştirmek temayülünden uzaktır; o hâlâ tamamen lâfzî bir telâkki, zihni bir iptidai şuur halleri terkibi üzerinde durmaktadır. Fakat bir taraftan hiç bir daimî mihver etrafında teşekkül edemeyecek olan bu zihni terkip beşerî şahsiyetin devamlılığını izahtan âcizdir; diğer taraftan

da işte burada objektif ve hakikî bir nâzım fikri muhtevi korporatif şahsiyetten istihraç edilen benzerlikten istianenin tam yeridir.

Bu izahların Claude Bernard'ın meşhur «Nâzım Fikri» ni vitalist bir mânada tefsir olduklarında şüphe yoktur ve bunun biyoloji üzerinde akisleri beklenebilir, fakat vitalizmin biyolojide pekâlâ taraftarları vardır ve nihayet dâva da budur: İçtimaî plâna aksettirildikte, nâzım fikir, korporatif şahsiyetin hakikiliği içinde objektif bir vaziyette görünür, iltihak edenlere tesir eden kendisidir, halk tabakalarını sürükliyen de yine onun mistiğidir.

En zor kabul edilecek üçüncü noktadır, beşeri mevcudiyet korporatif bir mevcudiyet olunca, bir iptidaî ferdiyet unsurları topluluğu ihtiva edince, nâzım fikrin çerçevesi dahilinde kendisinde iştirak tezahürleri vuku bulacaktır, bu tezahürler şuur halleri dediğimiz keyfiyetlere uygundur.

Evvvelâ, beşerî mevcudiyette, iptidaî ruhî varlıklar topluluğu vâkıasını müşahede edelim; bu şuur hallerinin, bu iptidaî ruhî varlıkların bir nâzım fikir etrafındaki iştirak tezahürleri halinde tahlil edilip edilemeyeceklerini sonra inceleriz.

İnsan ruhunu, vücuttan ayrı olarak, nâzım fikir unsuru halinde tahdit edersek, vücudun psikofizik bir teşkilât olduğunu ve böylece hâdisevî ruh tezahürlerinin kendisinden inbias ettiğini kabul edersek, sözü geçen ruhî tezahürler cümlesinin bu topluluğun mahiyetini taşıdığı muhakkaktır. Bu biyolojik bir muta olan asabî hüceyrelere birleşmesi ile hemahenktir, fakat şunu da işaret edelim ki bu hücrelerin hepsi de aynı annenin kızlarıdır; bu durum yine nâzım fikrin vitalist prensibi bir tarafa bırakılırsa, psikofizik bir muta olan şuur halleri ve terkipleri ile de hemahenktir.

Toplaşmaların idaresi kavga ve gürültüden, çekişmelerden ve zıd hareketlerden âzade olamayacağından faraziye şuur ihtilâfları, insiyak ve ihtiraslara karşı iç mücadeleleri, birbirine muhalif bir ekalliyet ve ekseriyetin belirmesine benziyen iç müzakereleri, şuur döneklikleri ve inanç değişmeleri vesaireye yer veren psikoloji iç müşahedesine de uygundur. Psikoloji bu muhalif cereyanları evvelâ mürekkep olmaktan uzak bir ruh içine yerleştirmişti; bunlara her halde aynı ruhun psikofizik organları içinde yer vermek daha tabii görünmektedir.

Nâzım fikir olan ruhun bütün bu hareketlere yabancı kalmıyacağı, ve mukabil darbelere maruz bulunacağı muhakkaktır, o bu sızıltılar arasından sübjektif vaziyete geçer ve mukadderatın tahak-

kuk ettirir, bununla beraber tecrübe sahasının bağlı bulunduğu vücuda tâbi ve psikofizik olduğunu lâkaydi ile karşılamamalıdır.

Cevheri bakımından, bu vücut bir nâzım fikir etrafında teşkilâtlandırılmış iptidai bir ruhi varlıklar topluluğu olduğuna göre, şuur vakıasının vücudun iptidai ruhi varlıklarının buhranından ibaret bulunduğunu kabul ediyoruz, bu buhran anındadır ki nâzım fikir sübjektif vaziyete geçer.

Filhakika bu faraziye bir tehlike saklıdır. İlk nazarda «ben» in mevcudiyetini vücuttaki iptidai ruhi varlıklar topluluğunun mevcudiyetine bağlıacağı sanılır, fakat tehlike görünüştedir, bu bağ zaruri değildir, zira uyku «ben» in sürekliliğini kesintiye uğratmadan şuur hallerini birbirinden ayırmaktadır.

Sübjektif süreklilik meselesini, ileride tekrar göreceğiz (B harfi)

Bu suretle, ferdî şahsiyet korporatif şahsiyetle teşhiz edilebilir ve mukayeseli incelememiz sayesinde duhul ameliyesinin ilerlemesini her iki safhada kaynaşma ve şahıslanma safhalarında takip caizdir.

Korporatif şahsiyet tipi olarak devleti ele alacağız.

Devlet, temsili idare safhasına vardığı zaman kaynaşmıştır; bu takdirde birinci duhul, içleşme ameliyesi husule gelmiştir, idareci uzuvlar irade kudretleriyle beraber, devlet nâzım fikrinin çerçevesi dahilinde âmmenin refahı uğrunda hareket etmektedirler. Bu safhada devlet objektif bir ferdiyete sahiptir, devletler hukuku bakımından bir Puissance'dır ve bu sıfatı milletin idarecileriyle, hükûmetiyle yekvücut olması nispetinde tebarüz edecektir, fakat milletin burada hükûmetiyle olan birliği aktif birleşmeden ziyade kendini onun idaresine bırakmak suretiyle tezahür eder ve pasiftir. Bu çeşit bir temsili hükûmet, hiç bir siyasi hürriyete yer vermiyebilir, yani intihap veya başka bir usulle vatandaşların hükûmete iştiraklerini kabul etmiyebilir, aristokratik olabilir, fakat bir şartla ki, o da devlet fikrinin direktifleri dairesinde hareket etmesidir.

Devlet vatandaşların hükûmete iştirakleriyle beraber siyasi hürriyet sahasına eriştikleri zaman şahsiyet sahibi olmuş, şahıslanma safhasına girmiştir. Bu takdirde, ikinci bir duhul ameliyesi karşındayız, nâzım fikrin kadrosu dahilinde temsili hükûmet uzuvlarının kararlarına (intihap, meclis müzakereleri, referandum v.s..) müdahale ve iştirak eden grup âzalarının iştirak tezahürleri vuku bulmuştur. Şahıslanma vücuda gelmiştir, çünkü birleşme tezahürleri sübjektif buhranlardır, bu buhranlar arasında devlet nâzım fik-

ri bizzat tebaaların şuurlarında sübjektif vaziyete geçer. (Bu hususu şu mesaimle karşılaştırınız: *Liberté politique et personnalité morale de l'Etat. Précis de droit constitutionnel. 2e appendice. 1923*).

Şahıslanma safhasının kaynaşma safhasında tebellür eden neticeleri ifna etmediğine işaret etmek lâzımdır; manevî şahsiyet devlet vücudunun objektif ferdiyetine inzimam eder, fakat bu ferdiyet yok olmaz. Meselâ kaynaşma safhasında hükûmet ekalliyete müstenittir, şahıslanma safhasının hükûmeti ise ekseriyete itibar eder, birincisinde icrailik ikincisinde müzakerecilik, teşriilik kuvvetlidir; fakat gerçekte, ekseriyetçi ve müzakereci kuvvet, siyasî hürriyetle mânevî şahsiyetin aynı zamanda yükselmelerini kaydettiği gibi korporatif ferdiyetin kendine has ekalliyetçi ve icraî kuvvetiyle karışacak, imtizaç edecektir.

Ferdî psikoloji sahasına nakledildiği takdirde, tahlil edegeldiğimiz her iki safha, her iki hal ve her iki idare şekli arasındaki ayrılık iç hayatımızı aydınatabilecek yardımlardan mahrum değildir. Bizde de, benliğimizi idare eden bir muhakemeci şuur kudreti (*gouvernement de conscience discursive*) ve yine bir sezici şuur kudreti (*gouvernement de conscience intuitive*) mevcuttur; muhakeme eden kudret aleniyetin bütün gürültüsü ile uyanıklık halinde bizi idare eder, sezici kudrete gelince, o da bizi gürültüsüz patırtısız âdeta tahtelarz bir şekilde uykumuzda ve bizzat uyanıklık halimizde idare eder.

Muhakemeci idaremiz mânevî şahsiyete ait olanıdır, ekseriyetçi ve müzakerecidir, iç siyasî hürriyeti, yani iptidaî ruhî varlıkların idareye iştirakini kabul eder. Bu da muhakkak ki diğer bir idareci kudretin kontrolü ve muvazenesi fikrinden mülhemdir. Şu halde kontrole muhtaç diğer idareci kudret hangisidir?

Korporatif mukayese işte burada kıymet kesbedecektir. Kontrolu icabeden bu sezici kudret, daha aşağı dereceye mensup değildir; bilâkis yüksek ve asıldır, büyük bir muhakeme ve yüksek bir salâhiyet sahibidir, bu uzviyetin en iyi ruhî unsurlarının ekalliyetçi kudretidir, yalnız bu Onlar Meclisi muhakemeci, müzakereci şuurun büyük aleniyeti tarafından kontrole muhtaçtır, çünkü bizzat muhakeme de kontrole muhtaçtır, icra kuvveti parlâmento tarafından tahdide muhtaçtır, bazan parlamento âzaları meclis hademelerinin müdahalelerine muhtaçtırlar.

Halk kütlesindeki iptidaî ruhî varlıkların güzidelerin muhakemelerini murakabe etmeleri, şahsiyetin kutsî karakteri halinde, mânevî mesuliyete son fırçayı vurur.

B — Kaynaşma ve şahıslanma safhalarında, devletin tarihi tekâmülü realitesi, bu inkişafın ferdi ve korporatif şahsiyetlerin bünyelerindeki benzerlikleri ortaya çıkarmasıyla beraber toplulukların şahsiyet sahibi olmalarının tabii ve kendi kendine vücuda gelen bir hâdise olduğunu ispat etmeye kâfidirler; fakat meşgalemizin mevzuu doğrudan doğruya hükmi şahsiyetlerin hakikiliği problemi değildir; doğrudan doğruya mevzuumuz müesseseler içinde toplama ve kaynaşma hâdiseleri vasıtasıyla tahassül eden oluşun ve sürekliliğin izahıdır, ve bu da bizzat müesseselerin teşekkül tarzlarının araştırılmasından başka bir şey değildir. Hulâsa, neden bir iş veya teşebbüs fikri, daha iyi ve daha kuvvetle tahakkuk etmek için mücerret, serbest bir halde duramaz da korporatif müessese vücuduna iltihak lüzumunu hisseder?

Bu belli başlı meselenin çözülmesi, ancak kaynaşma ve şahıslanma safhalarını birbirinden tefrik etmek ve her iki safhada da nâzım fikrin kendini nasıl muhafaza ve idame ettiğini, yaşadığını müşahade ile kabildir.

1 — Kaynaşma safhasında, fikir ve tesiri tamamen objektif bir devama maliktir, zira halen bütün topluluk mensuplarını alâkadar eden birleşme tezahürlerinin tahassul etmediğini farzetmekteyiz. Teamüli bakımdan bize devletin teşekkülünü izah etmesi itibarıyla çok faydalı olan tarihte, bazan kaynaşma devresinin hükmi şahsiyetin zuhur etmesinden önce yüz yıllarca sürdüğüne şahit olmaktayız, buradan istihraç edebileceğimiz netice şu olabilir ki, evvelâ teessüs eden süreklilik ekalliyetçi bir kudrete aittir ve çok istikrarsızdır.

Fransada Kape sülâlesinin kudreti hayatlarıyla mukayyet idi, tahtı işgal eden Kırılın kabul ettiği imtiyazlar, yani tahtın etrafında ibda ettiği ve devam istidadında olan hukukî vaziyetler halefi tarafından ortadan kaldırılabılırdi, devam edilmeleri için halefinin tasvibi şarttı; iki asır tatbik edilen tahta iştirak ameliyesi ilk bir tedbir itihaz etmiştir, şöyle ki şerik prens, babasının sağlığında hiç olmazsa kendi iştirakine muvafakat edenler lehine bu imtiyazları tasvip mecburiyetindeydi. Kudretin muntazam bir intikali tahta tevarüs prensibinin kabulüyle temin edilince, bu kudret üzerinde müesses vaziyetlerin hukukî devamı tam mânasıyla temin edilmiş olmadı, saltanat değişiminde, tasvipler elzem görüldü ve veliaht kendini mutlak surette hâkim addetmesinden ötürü her zaman kabul edilmedi.

O zaman hukukçular meşruiyet prensibini tasavvur ettiler, yani Kırılın ölümü halinde kudretin intikal halefiyet hukukuna (jure successionis) göre değil, fakat kıraliyetin bir temel kanununa göre

mümkün olacaktır; bu suretle tahta çıkan prens kudretini, bağlı bütün mükellefiyetleriyle beraber kanundan alıyor ve evvelce tesis olunmuş vaziyetler karşısında mal sahibi bir mirasçı gibi hareket edemiyordu. Sözü geçen kraliyet kanunu (lex regia), kudrete harici destek vazifesini gören devlet nâzım fikrinin büründüğü şekilden başka bir şey değildir, fakat buna mukabil hukukçuların müessese içinde iktidarın devamını ve tesirini idame etmek gayesiyle giriştikleri sürekli ve çetin cehd devlet fikrinin tahakkuku uğrunda teşkilâtlandırılmış bir kudret tesirinin ne kadar mühim bir rol sahibi olduğunu göstermektedir. Yalnız ve yalnız teşkilâtlandırılmış, müteazzıv bir kudret hukukî vaziyetler yaratabilir ve bunları idame edebilir; kendinde ve etrafında hukukî vaziyetler ihdas edilmeden bir eser veya teşebbüs fikrinin içtimaî sahada gerçekleşmesi imkânsızdır. Nâzım fikir, müessese vücudu ile kaynaşmasından istihraç edilecek müteazzıv kudretin tesiri sayesinde, kendisine bağlı bir hukukî müesseseler bütününün teessüs ve idamesini mümkün kılar ve bu bütün içinde suhuletle hareket edebilir.

2 — Şahıslanma safhası, nâzım fikrin tesirine devamlılık bakımından yeni ufuklar açar, zira bu fikir müessese dahilinde artık sübjektif bir vaziyettedir. Burada, ilk olarak bir mesele görünür, bir nâzım fikrin sübjektif tesiri nasıl sürekliliğe sahip olabilir ve sonra bu faaliyetin neticeleri nelerdir?

Korporatif bir müessese içinde nâzım fikrin tesiri ve devamlılığı ancak, topluluk mensuplarının iştirak tezahürleri mutasından hareketle tesis edilebilir. Bu tezahürlerin âzaların şuurlu iradeleri içinde fikrin sübjektif bir hale indiğini gördüğümüz buhranlar olduğunu kabul etmiş bulunuyoruz, fakat şu anda yıkıcı görünen bir mânia ile karşılaşılıyor, korporatif topluluk mensuplarının birleşme tezahürleri gayet fâsılalı ve kesintili bir halde belirmektedir.

Bunlar nihayet, devrî tezahürlerden mürekkep bir tesbihtir, intihap istişareleri, meclis müzakereleri, umumî toplantılar dizisidirler. Bu kısa anlar, geceleyin parlar parlamaz sönen şimşekler gibi birbirlerinden uzun fâsılalarla ayrılmışlardır.

Halbuki nâzım fikrin korporatif mânevî şahsiyetin süjesi olması için sübjektif vaziyetinde de daimiliğini ve devamlılığını muhafaza etmesi lâzımdır. Pozitif psikolojinin şuur hallerini birbirinden ayrı vahitler halinde tahlil etmesine ve yine uyku ve bayılmanın şuur inkitalarını hâsıl etmelerine rağmen, mânevî süje (hak sahibi) bize ferdî şahsiyette daimî görünür. Burada şuur hallerinin inkitaı hâdi-

sesinden iç duygumuz tarafından teyidedilen süjenin devamlılığına geçişi müemmen kılan bir izah bulunması zaruridir.

Birdenbire ayrı ve oynak şekiller halinde görünen şuur halleri dizisinin birbirlerine objektif nâzım fikir tarafından bağlandığını ileri sürerek istediğimiz tatminkâr izah şekline varamayız, zira nâzım fikir objektif sahaya ait bulunduğundan bu izah sübjektifliği aydınlatamaz. Fakat bu zarurî izah şöyle olabilir: objektif fikrin girip tesirini de beraber götürdüğü ve sübjektif bir vaziyete geçtiği her şuur halinin içine kudretin de bir tesir parçası girmiştir. Ve kudret her şuur halinde malik olduğu bu tesir iledir ki geçmişe şâmil olacağı gibi geleceğe de atlayabilecek ve tıpkı kendine mahsus sarsıntılarile bir sürat katarının devamlılığını tesis etmek üzere vagonları birbirine bağlayan körük gibi her şuur hali ile bir diğeri arasında köprü kuracaktır. Fakat her halde bu kudret korporatif bir topluluk âzalarının birleşme tezahürlerinde bir icra kuvvetinin müdahalesi vâkı olsa veya aynı tezahürlerden ekseriyetçi ve müzakereci bir kuvvet istihraç edilebilse dahi yine mevcuttur. Sözü geçen kudretin tesiri geçmişe şâmildir, şu mânadaki geçmişte ihdas edilmiş vaziyetlerin bugünkü neticelerini bir nizama bağlar, aynı tesir geleceğe de müteveccihdir, şu mânada ki ileride ihdas olunacak vaziyetleri de nizamlandıracaktır.

Ekseriyetçi ve müzakereci bir kudretin sübjektif eseri kanun umumî bir kaide olarak tarif edilir, fakat bundan maksat herhangi bir tadil veya ilgaya kadar geleceği daimî bir nizama raptedeceğidir.

Sübjektif bir irade tezahürünün neticesini kendisinden sonra gelen başka bir tezahüre kadar sürdüren ve böylece sübjektif bir devamlılık tahakkuk ettiren kudretin bu elâstikiliği nazara alındığı takdirde, Almanların irade kudretini (Willensmacht) hükmi şahsiyetin sahibi yapmaları anlaşılmaktadır; fakat tezleri hatalıdır, çünkü, elâstikiyetine rağmen, irade kudreti bir nâzım fikir hizmetinde olmadıkça irade tezahürlerini birbirine lehimliyemez, filhakika bu devamlılığı hangi istikamette başaracaktır? Bahis mevzuu olan bir mahrekin sürekliliğidir ve ancak nâzım fikirdir ki, irade halleri arasına sığmak için bizzat kendi kendini sübjektif vaziyetinde hudutlar ve öz dinamizmi ile mahrekin münhanisini tâyin eder. Mânevî veya hükmi şahsiyetin hakiki sahibi şu halde daima eser nâzım fikridir ve birlik mensuplarının şuurlarında sübjektif hale inisi iştirak tezahürlerine olduğu kadar, kudretin kollarile de temin edilmiştir. O kudret

ki, bir kısmı uzuvların iradelerinde fakat diğer kısmı bizzat nâzım fikrin içindedir. (1 - 2)

Böylece şahıslanma safhasında korporatif müessese, kaynaşma safhasında tahakkuk edegelen objektif fikrin sürekliliğine, aynı fikrin sübjektif vaziyetteki sürekliliğini ilâve etmektedir. Nâzım fikir bu yeni devamlılık şeklinden ne kazanacaktır? Kanaatimizce bu üçlü kazançtır: kendini ifade etmek, borç ve taahhüt altına girebilmek ve mesuliyet yüklenmek.

a — Herhangi bir teşebbüsün nâzım fikri kendini sübjektif olarak ifadeye, tanıtmaya mütemayildir; evvelâ inzibatî ve nizamî (statutaire) kaideler halinde tezahür eder, diğer bir deyişle ifraz eder, bu hak kaidelerinin süratle objektifleşeceklerine şüphe yoktur, fakat neşredilmeleri anında müessese namına konuşan kanun vazının sübjektif iradeleridir. Yine ve daha mühim olarak, hak kaidelerinin doğrudan doğruya nâzım fikrin müspet muhtevasını mevzu edinmedikleri de şüphe götürmez. Doğrudan doğruya devlet fikrinin müspet muhtevasını ifade eden devlet kanunları hangileridir? Daha evvel de müşahede etmiş olduğumuz gibi, hak kaideleri tam mânâsiyle bir huduttur, eşyaların etrafını çizerler, bununla beraber bazan bir takım hak kaidelerinin çizdikleri hudutlarla muayyen bir ölçü nispetinde ve bilvasıta muhtevayı da tâyin ettikleri vâkıdır. Bu netice bilhassa inzibat ve esas teşkilât sahasında belirir.

Fakat bir müessese nâzım fikrinin, sübjektif vaziyette ifade ettiği en yüksek şekiller tamamen hukukî değildir, bunlar ahlâkî veya fikrîdir. Yahut hukukî oldukları zamanlar bu kendilerinde yüksek hukukî prensipler taşımaları dolayısıyledir.

Meselâ, XIX uncu asır sonlarının ihtilâl buhranı içinde Amerika ve Fransadan fıskıran ferdiyetçi sahaya müteallik ve modern devletin temellerini temsil eden İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannameleri ile devlet bu ferdiyetçiliği cemiyet içinde korumayı vazife edinmiş ve bunlar «Fransızların âmme hukuku prensipleri» olarak kalmışlardır.

Daha mânalı bir misal de kilise tarihinden alınabilir. Kurtuluş (Rédemption) ile dünyayı ıslâha matuf hıristiyanlık fikri, İsanın beyanından sonra dahi büyük bir gayri muayyeniyet ihtiva etmekteydi. Fikrin, muhtevasını gittikçe arttıran tâyin işinde ve muhtelif tesbit safhalarında, hıristiyan kilise müessesesiyle kaynaşması vakıasına düşen rolün tahlili gayet faydalıdır. Bu kilise ve nâs tarihidir; her din fikrinin esası iman olduğundan, burada din fikri kendini sembollerle tâyin ve ifade eder. Kilisenin korporatif devamı nâzım

fikrin hakiki mânasınca nâsın inkişaf seyrini ve devamlılığını nasıl kolaylaştırmıştır?

Hıristiyanlık fikri bir kere yer yüzüne serpilince, hiç bir bağla mukayyet olmıyarak objektif bir hakikat halinde yolunu takibedemez miydi? Fakat işin fenalığı şuradadır ki; objektif fikirler insanlar tarafından ancak sübjektif mefhumlar vasıtasile idrak edilirler, o kadar ki Vahi (Révélation) kendi başına bırakıldığı takdirde sübjektif tefsirler ve bid'atler okyanusunda boğulmak tehlikesile karşılaşmaktaydı. Kilise müessesesi ve bağrında kendini bin bir şekilde gösteren müessese idaresi ile nizamlanan iştirak tezahürleri, açığa vurulan hakikat için müsterek ve resmi bir sübjektif tefsirin tâyinini mümkün kılmıştı. Gerek semoblü gerek nâsı teşkil eden bu sübjektif tefsirdir, inanılması şart durumlar mevcut olduğuna göre bu tefsir objektif fikirlerin muhtevasını tüketmez fakat bu muhtevaya tam bir yaklaşıma ile aynı zamanda onun tesir ve sürekliliğinin en kuvvetli teminatını haizdir.

Bu durumdan da istihraç edeceğimiz mâna, müminler birliği tarafından muvazelenenmiş bir idareci hareket, nâzım fikrin sübjektif tefsirinde, serbest bir ferdi tefsirden çok daha yüksek bir süreklilik teminatıdır.

b — İkinci olarak, fikrin sübjektif sürekliliği müesseseyi vecibe ve taahhüt altına girmeye mezun kılar ve ilzam eder. Böyle bir emniyet neticelerinin hukuki inkişafı üzerinde uzun uzağıya durmak mevzuumuz dışındadır. Kısaca söylememiz lâzımgelirse, devletin şahsiyeti umumî borçlar vesilesiyle bilhassa kendini gösterir, ve bu şekilde birbirini takibeden nesiller arasında müessir bir tesanüdün teessüsünü mümkün kılarak daimî bir şekilde imtidadetmiştir. Yine bu ehliyet, devlet için muazzam kredi gelirlerini istimal melekesini de imkân dahiline sokmuştur. Sözü geçen ehliyetin iyi tarafları şahsiyet sahibi bütün korporatif müesseselerde kendilerini hissettirmektedirler.

(1) Korporatif şahsiyetin sübjektif sürekliliği üzerindeki bu tahlil, bana Grenoble Üniversitesi felsefe profesörü Jacques Chevalier'nin sürekli ve süreksiz hakkındaki mühim eserinde mülhem oldu. Aristotelian Society supplementary volume IV, Londres, 1924, sayfa 170-196 nin muhtıralarında bulunan bu eseri bana vermiş olmasından dolayı kendisine minnettarım.

(2) Şimdi bana öyle geliyor ki, ancak devri buhranlar dolayısıyla vücut bulan fakat gerçekte hakiki bir sürekliliğe malik olan güzidelerin sezış şuurlarında başka bir süreklilik unsuru daha vardır. (Bu not 1928 tab'ına aittir).

c — Nihayet, fikrin sübjektif sürekliliği ve mânevî şahsiyet, korporatif müesseseyi hürriyetin mukabil tarafında bulunan sübjektif mesuliyet sahasına götürür. Burada da, hususiyle devlete ve korporatif müesseselere kusurdan mütevellit prensiplerin tatbiki üzerinde bir takım mütemmim izahata girişmek mümkündür. Bu mütemmim izahatın faydalarına rağmen, bu noktayı işaretle iktifa ediyoruz, yani bu tatbikatın mevcut olduğunu kaydediyoruz.

Hulâsa, mânevî şahsiyetin sübjektif sürekliliği teşekkül eden müessese vücudunun objektif sürekliliği bakımından haiz olduğu tesirlerini tamamlar ve çoğaltır; şahıslanma kaynaşmaya inzımam eder, her ikisi de hakikî ve ehil bir surette objektif fikrin içtimai muhitte gerçekleşmesini mümkün kılar.

II

Korporatif müesseselerin anatomisinden sonra, fizyolojilerine yönelelim, onları yaşarken görelim; doğumlarını, varlıklarını ve ölümlerini inceliyelim ve bütün bu safhalarda her birinin hukukî realitelerini belirtelim.

1 — Korporatif müesseseler bir tesis ameliyesi içinde doğarlar.

Şekli ve teamüli ameliyelerle vücuda gelen tesisleri birbirinden ayırmak lâzımdır; şekli ameliyelerin unsurları daha aşikâr olduklarından bunlar üzerinde durmak daha münasiptir. Sözü geçen şekli ameliyelerle vücuda gelen tesislerin ve dolayısıyla müesseselerin de iki çeşidi vardır, bunlar yalnız bir ferdin yahut da bir çok fertlerin müşterek iradeleriyle meydana gelen şekillerdir. Bir ferdin iradesiyle vücuda gelen tesis ameliyesi, içlerinde bu tesisi idame ettirecek âzalar bulunmayan ve bu unsurun muhasses bir mameleke yerini verdiği kurumlar (établissements) kategorisinden (hastane, hayır tesisleri vesaire..) müesseseleri meydana getirirler. Bir çok ferdin müşterek iradeleriyle vücut bulan tesisler ise, umumiyetle korporasyon yahut universitates ler tevlit ederler, bunlarda tesisi idame edecek daimî bir heyet vardır.

Biz, yalnız, korporatif müesseseler tevlit eden ve müşterek iradeye müstenit tesislerle iştigal edeceğiz.

Tesis ameliyelerinin tesir ve hareket sahaları sanıldığından çok daha geniştir, çünkü bir takım ameliyelerin içlerine karışmış bulunan tesisler aynı muameleler içinde kaybolur, görünmezler. Bu suretle bir akit, misak, muahede ile ortaya çıkan herhangi müteazzî bir heyette, akdî ameliyeye mezc edilmiş bir tesis ameliyesi mevcut-

tur. Eğer ticaret şirketi hisse senetleriyle müteazzi bir heyet teşkil ediyorsa, bu akdi görünüşlerine rağmen statülerinin bir tesisi ihtiva etmeleri dolayısıyledir, zira mülki cemiyette olduğu gibi akit biza-tihî şerikler arasında bir takım vecibeler tevlit edecektir. Waldeck-Rousseau cemiyetler hakkındaki lâyihasını sunduğu zaman, bunlar her türlü korporatif yapıdan mahrum sırf akdi cemiyetler olacaklardı, akit içine bir tesis ameliyesi girmemekteydi. Beynelmîlel mev-zuda ise, muahedelerle devletler ihdas edilir, bunların birey akit ol-malarına rağmen, aynı sebepten ötürü içlerinde müesses devletler tarafından sıkıştırılmış bir tesis ameliyesi vardır. (Büyük müttefik devletlerin tesis iradeleriyle 1919 ve 1920 sulh muahedelerine müs-teniden kurulan devletler.)

Müşterek iradeye müstenit tesis ameliyesi şu unsurlardan mürekkeptir: 1 — Tesis maksadını güden müşterek iradenin izharı; 2 — Statülerin tahriri; 3 — Korporatif müessesenin fiili teşkilâtı; 4 — Hukukî şahsiyetin tanınması.

Tesis maksadını güden müşterek iradenin izharı, büyük ölçüde, en belli başlı unsurdur, ve rizalar birleşmesinin âmîlidir. Binnetice yalnız tesis ameliyesinin değil fakat teşekkül eden heyetin bizzat varlığının hukukî temelidir, zira bu mevcudiyet sürekli, mütemadi bir tesis ile izah edilebilir. Biz burada bütün hukukî izahlara giriş-miyeceğimizden, yalnız bu unsur üzerinde duracağız.

Tesis maksadını güden müşterek irade izharı, tesis eden heyetin her âzasından neş'et eden müteaddit irade beyanlarını icabettirir. Bu beyanlar hem hep beraber ve bir anda hem de ayrı ayrı ve fâsı-lalarla intişar edebilirler ve hepsi de müşterek iradeyi havidirler, sözü geçen müşterek irade ise nâzım fikri müessislerce malûm bir iş veya teşebbüs fikridir. Burada irade tezahürleri, beraberce neşre-dilince istenilen hukukî neticeyi, yani hukukî olarak tesisi vücuda getiren bir rizalar demeti teşkil ederler. Böylece izaha muhtaç iki nokta vardır: Tesisin hukukî neticesi ve rizalar demetinin teşekkülü.

Tesisin hukukî neticesi gerek mücerret, ferdi gerekse müşterek iradeye müstenit tesislerde izah edilmelidir: nasıl olup da ferdi iradeler bir içtimai vücut, bir içtimai heyet meydana getirmektedirler? Burada sebeple netice arasında şaşırtıcı bir nispetsizlik vardır: Müessesenin oluşu müessislerinin irade ve ömürlerini fazlasıyla aşacaktır. İçtimai bir vücut halinde taazzuv ile müessese oluşunun hiç bir zaman sadece ilk müessislerinin iradelerine irca edilemiye-ceğini düşünmek lâzımdır, bunlar yine kurulagelen müessesenin nâzım fikrine de nispet edilmelidir; fikir kendine müzahirler cezbet-

mekten geri kalmıyacak, bunlar ona yeni müessisler halinde iltihak edecekler ve bu durum da fikrin içtimai muhitte objektifleştiği nispette kolaylaşacaktır. İlk müessisler yapabileceklerinden çok fazlasını yapmış addedilebilirler. Çünkü içtimai muhite bir fikir ekmişlerdir, öyle bir fikir ki ekilince kendi kendine neşvünema bulmaktadır. Onlar bağlarda ve ormanlarda çalışan bahçıvanların her gün yaptıkları işten başka bir şey yapmamışlardır, öyle bir iş başarmışlardır ki kıymeti, toprağın çalışmaya iştiraki sayesinde, pek tabii olarak gayretlerinin ölçüsünü aşacaktır. Tesiste mündemiç ferdi hürriyetin meşrulaştırılması tıpkı mülkiyet hakkının meşrulaştırılmasıdır: Toprağın yardımından istifade kadar içtimai muhitin yardımından faydalanmak da bir haktır. Devlet binafsihi vücut bulan teşekküllerin rekabetinden siyasî sebeplerden ötürü kaçınır; bu mülahazalar sahasına girmeğe durumumuz müsait değildir.

Müşterek iradeye müstenit tesisteki rızalar demetinin teşekkülü aynı rızalar vahdetini temin eden daha uzun izaha muhtaçtır. Bu demetin vücuda gelmesinde üç âmil vardır: 1 - Rızaların mevzuunda vahdet; 2 - Bir kudretin tesiri; 3 - Bir usule bağlılık.

Eser fikri yegâne ve rızalar demetinin mevzuu olduğuna göre, demetin vahdetini husule getirir; bu mevzuun cazibe kudreti üzerinde ise hayli durmuş bulunuyoruz. Bununla beraber bu cazibenin kâfi ve böylece tesis maksadı güden irade tezahürlerinin iradî oldukları akla getirilmemelidir. Bu, Alman müelliflerinin tahlil ederken düştükleri hatadır. Zira bu keyfiyet sırf mevzuun ayniyetiyle taayyün eden ve müvazi muvafakatlardan müteşekkil bir demet halinde tesiste iştirak (Communion fondative) den başka bir şey değildir.

Yine burada içtimai mukavele de bir hataya saplanmaktadır. Şöyle ki, Rousseau'nun içtimai mukavelesi bir vereinbarung idi, zira âkidler farklı rızalar mübadele etmeyip herbiri aynı mevzuu havi ve birbirine müvazi muvafakatlar izhar etmekteydiler.

Hakikat şudur ki, müvazi rızalar demetinin vücuda gelmesi kısmen bir kudretin eseridir ve serbest istek (liber volui), cebirle istemeye (coactus volui) yer vermiştir.

Her esas teşkilât kanunu tâdilinde gözlerimizin önünde tekrarlanan siyasî kudretin tesiri, devletin tesisinde açıkça görülür: Evvelâ, idareci uzuvlar tâdilâta tevessül eder ve sonra bir siyasî ekseriyete tâbi olurlar. Hususi korporasyonların, cemiyet, sendika ve anonim şirketlerin tesisinde ittifaka değil, ekseriyete müstenit umumî heyet toplantıları rol oynar; muhakkak ki muhalifler işletme-

den çekilebilirler; fakat fiiliyatta bin bir mülâhaza kendilerini bu hareketlerinden alkoyar ve bu mülâhazalar da üzerlerine yüklenen manevî bir cebrin ifadeleridir. Zaten, fiiliyatta, hususi bir müessesenin kuruluşunda teşebbüs her çeşit tesirden faydalanan birkaç elebaşının elindedir ve yine birçok şahıslar, herhangi bir sebeple iltihaktan geri dönemezler. Müdahalesinden ötürü kudret unsuru burada iki netice tevhit eder.

Evvelâ rızaları birleştirir; hattâ kudret bir meclisin ekseriyet reyini yoluyla tezahür etse dahi, muhalif ekalliyetin mecbur ve baskı altında olarak, sırf mensuplarının müesseseden çekilmemeleri vakıası dolayısıyla kabul ettiği görülür; saniyen alınan kararlar, iktidar muamelelerinin işareti sayılan kendi kendilerine hukukî meriyet sahibi olmak hususiyetini haizdirler. Varılacak neticeye gelince, «tesiste iştirak» bir rızalar beraberliği ameliyesi olduğu kadar bir iktidar ameliyesidir ve müessisler aynı zamanda kudretten faydalanmaktadır. Maamafih mücerret bir iradeye müstenit tesis büyük bir vuzuh içinde vasiyet edenin iktidariyle kıyası kabıl bir hususi kudrettir. Bu da devletin bu mevcudiyeti bir takım tereddütlerle kabul etmesini izah eder.

Mevzu vahdetine ve kudretin tesisine usule bağlılık inzımam eder; tesis ameliyesinin mudil ve fasılalı anlarına rağmen hususi bir tasarrufa bütünlüğünü iktisap etmesi bakımından zarurî şekil ve haricî unsur vazifesini görür. Bu vadide mevzu birliği ve bir kudret tesiri gibi dahili sebepler kâfi değildir. Anonim şirketlerde tescil edilmiş sermayenin dörtte birini kontrol, hisselerde aynı kıymet takdirinin tesbiti ve nihayet tekrarlanan meclis içtimaları gibi iltihaklar müteselsil olduğuna göre, bu çoğalan hâdiseler yekdiğerine bir usulle bağlanmalıdır. Anonim şirketlerin kuruluş devresi için bu usul kanunla derpiş edilmiştir. 1906 tarihli ve pek de tam olmıyan (L'institution et le droit statutaire) isimli bir broşürde, müessese tesislerinin arzettikleri «usule bağli ameliyeler» üzerinde durmuştum. Bu hususta fazla ısrar etmiyeceğim.

Dikkatimiz yeni sarahatler üzerinde toplanmaktadır. Tesis sübjektif bir ameliyedir; Korporatif müesseseler, müessis iradelerin iştirak buhranları içinde doğarlar, bu buhranlar boyunca iş veya eser fikri kendisine iltihak edenlerin şuurlarında sübjektif bir vaziyete geçer; bu nokta üzerinde verdiğimiz izahlara bazı ilâveler yapacağız: Sübjektif buhranın neticesi şu olabilir ki, müessesenin manevî şahsiyeti korporatif uzuvlarıyla aynı zamanda doğar, fakat aynı şahsiyetin taazzuvdan evvel varolduğu yerinde bir iddia değildir.

Müfrit sübjektivistler devletin esas teşkilât kanununu manevî şahsiyetin iradesiyle izah ederlerken bu hataya saplanmaktadırlar. ve yine ticaret hukukçularının da düştükleri hata budur. Onlar da anonim şirketlerin kuruluşunu doğan şirkete tanıdıkları manevî şahsiyetin iradesiyle izah etmek isterler.

Hataların gizlemek istedikleri bir hakikat vardır, iş veya teşebbüs fikri tâ başlangıçta mevcuttur ve hamuru kabartan da kendi mayasıdır, fakat bu başlangıç anlarında bir manevî şahsiyetle teşhiz edilmesine imkân yoktur; çünkü uzuvlarından mahrumdur. Başka bir deyişle, bir manevî şahsiyet uzuvlarının kendi iradesiyle ihdas edildiklerini söylemek müddeayı delil olarak göstermektir, çünkü manevî şahsiyetin uzuvlarına malik oluncaya kadar iradesi yoktur.

Gerçekte, manevî şahsın uzuvları ve teşkilâtı kendi dışında bulunan müesseseler tarafından ihdas olunur; tesis buhranı yalnız uzuv ihdası bakımından (*parte condentium*) sübjektiftir; manevî şahsiyet ortaya çıkıp da idaresi mevzuubahs olunca, bu takdirde sözü geçen idarenin meydana getirdiği iştirak buhranları kendilerini ihdas eden şahıs bakımından (*a parte personae conditae*) sübjektif olacaklardır.

II. — Her hal ve kârda korporatif müesseselerin doğuşu bir hukukî ameliye neticesidir; acaba yaşayışları da aynı sahadan ameliyeler tevhit edecek midir?

Hiçbir tereddüt üzerinde gecikmeden cevabımızı verebiliriz. Korporatif müessesenin yaşayışını temin eden bütün tasarrufları, meclis müzakereleri, idare heyeti kararları, müdür kararları hukukî bir karaktere maliktirler; hususî müesseselerde bu karakter statülerden ve cemiyet mukavelelerinden istihraç edilir ve lüzumu halinde bu tasarruflara matuf iptal dâvası nizâmî (*statutaire*) veya akdîdir; âmme müesseselerinde, hususiyle devlette, hükûmetin ve idarenin işlemesini temin eden kararların hukukî mahiyeti kudretten istihraç edilir; bunlar kendilerini ihdas eden kudret dolayısıyla meriyet kıymetini haizdirler ve Fransada iptalleri tam manasiyle yerinde bir dava yolile takip edilir ki bu da iptal yoludur. Burada âmme hukukunun tahlili hususiye hukukuna nazaran daha tamdır. Kararlar bir iktidara bağlıdırlar; bunlar bir karar kudretinin tezahürleri olmak ve bir nevi iptal davası takibine bağlı bulunmak dolayısıyla ayırdedilmeğe değer.

III. — Korporatif müesseseler uzun müddet devam etmek üzere meydana geldikleri halde, bütün mevcudiyetler gibi fanidirler; ölümleri bazan fena taazzuv ve fikrin yıpranması gibi iç sebeplerden

bazan da içtimai muhitin benimsememesi ve husumeti gibi dış arızalardan vukua gelir. Prensip itibariyle bu ölüm hukukî tasarruf şeklinde gözükür.

Müesseseler bir haricî kudret tarafından yok edilebilir; Prusya, Avusturya ve Rusya uyuşmalarına müsteniden on sekizinci asırda Polonya devletinin taksimi yahut ta Fransada eski rejimden artık heyet ve cemaatlerin ihtilâlcî kanunlarla ilga edilmeleri ve yine 1 Temmuz 1901 kanununun müsaade etmediği dinî birliklerin tasfiyesi bu durumun örnekleridir.

Yahut da müesseseler, âzalarının umumî heyet müzakeresi neticesinde verdikleri bir karar neticesi kendi kendilerine inhilâl ederler.

Bütün bu ilga ve inhilâller, malların tasfiyesi bakımından hukukî neticelere yönelir. Bu sahada korporatif fikir bir asırdanberi büyük terakkilere mazhar olmuştur, ondokuzuncu asrın başında, Code Civile'in 539 ve 713. üncü maddeleri gereğince, sahipsiz mallara müteferri hükümlere uygun olarak mülga bir korporatif müessese mallarının Devlete aidiyeti hakkında hiç bir tereddüt beslenmiyordu; halen inhilâl ve ilga hallerinde, müessese statülerine ve âzalar umumî heyetine mallarının mukadderatını tayin hususunda salâhiyetler tanınmıştır, bu suretle müesseseye bir nevi hukukî vasiyet tanzimi salâhiyeti tanınmış olmaktadır.

Bu kısa izahlar, hedefimize erişmek hususunda kâfidir, o hedef ki müesseselerin doğum, hayat ve ölümlerinin derin hukukî karakterini elle tutulacak bir hale getirmektir ve bütün dramın her perdesi hakkındaki teferruatı sıralamak değildir.

III

Bir hayli müdîl bütün bu izahlardan, çeşitli neticeler istihraç edilebilir.

Biz üç netice ile iktifa edeceğiz. Bunlardan birisi Devlet ve hukuk için sürekliliğin temeline, ikincisi manevî ve hukukî şahsiyetlerin hakikiliğine, üçüncüsü de hak kaidelerinin ikinci plânda ve tâli rolüne müteallik olacaktır.

1. — İçtimai durumların temelleri, Devlet de dahil olduğu halde korporatif müesseselerin kendilerinde ve tesis ameliyelerinde aranacaktır. Yaşadıkları ve nazım fikirleriyle tesirinin sürekliliğini bizzat kendilerinde ve etraflarında temin ettikleri müddetçe korporatif müesseseler, sübjektif olduğu kadar objektif bir tarzda da, kudret-

leri sayesinde ömürlü olurlar, bütün hukukî vaziyetlere destek vazifesini görerek bunları idame ederler. Bizzat kendileri de mevcudiyetlerini tekrarlanan ve devam eden bir tesis ameliyesine borçlu bulduklarından, burada tesis ameliyesinin üç unsuru ile vücuda gelen bir halita vardır: Nazım fikir, kudret, rızalar birliğine dayanan iştirak tezahürleri; oluş, süreklilik bu unsurlara bağlıdır. Şu maddeleri tesbit etmek mümkündür: 1 - Devamlılık müessese ve tesise müsavidir; 2 - Müessese ve tesis nazım fikir, kudret, rızalar birliğine müsavidir.

II. — Yürüdüğümüz yolda, kaynaşma ve şahıslanma hâdiselerinin tabiiğini incelerken manevî şahsiyetin hakikiliğini de ortaya koymuş olduk; bu müşahede bir ikincisi ile şu suretle tahkim edilmiştir, kaynaşma nazım fikre objektif bir süreklilik veriyorsa, şahıslanma da kendi köşesinden ona sübjektif bir devamlılıkla inzi mam etmektedir. Ve neticeleri de gelip katılmaktadır. Manevî şahsiyetin isbatını daha ileri götürmek imkânsıza benzemektedir, hukukî şahsiyetin isbatına gelince bu manevî şahsiyetten istihraç edilecektir, zira aynı hakikiliğin temeline dayanmaktadır. Ve yine manevî şahsiyete vurulan son bir fırça, ona yapılan son bir rötüştür.

III. — Nihayet hukukî sistem birliği içinde hak kaidesinin ikinci derecedeki rolünü bu inkişafın neticesi olarak görmekteyim. Evvelce işaret etmiş bulunduğumuz mudil vakıanın özünü şöyle ifade edebiliriz, hak kaideleri nazım fikir oldukları müddetçe, etraflarında bir topluluk tesis edecek ve içinde kendilerini ifade edebilecek kendilerine has yaşayıştan mahrumdurlar, bu bakımdan kaynaşabilen, yaşayabilen nazım fikirlere nisbetle daha aşağıdadırlar.

Bu can alıcı mukayese dikkatimizi nuhunebiden kalma bir hakikat üzerine çekmektedir, hukukî sistemde mevzuubahs olan bir tarafta fertler, bir tarafta da müesseseler olmak üzere hukuk aktörleridir, çünkü bunlar temsil ettikleri teşebbüs fikirleriyle olduğu kadar tahakkuk kudretleriyle de canlı ve yaratıcı eşhastır; hak kaidelerine gelince, bunlar teşebbüs ve yaratma fikirleri aşlamaktan ziyade birer tahdit fikrini ifade ederler.

Sürekliliği hareketle uzlaştıran yaşayan ve hareket etmek isteyen bir âlemde korporatif müesseseler fertler gibi ön plândadır, çünkü canlı ve yaratıcı eşhastır; hak kaideleri arka plândadır, zira sürekliliği temsil etmelerine mukabil hareket ifade etmemektedirler.

Léon Duguit'nin hatası, sistemini objektif hukuk ve yine hak kaidesi üzerine bina etmiş olmasıdır. Hukuk sisteminin hakikî ob-

jektif unsuru müessesedir; muhakkak ki müessese şahıslanma hâdisesile neşvünema bulan sübjektif bir tohumu ihtiva eder; fakat objektif unsur müessesenin vücudünde (corpus) durur, işte yalnız bu vücut, nazım fikri ve uzuvlarıyla, hak kaidesine nisbette evsaf bakımından çok daha üstündür. Hak kaidelerini yaratan müesseselerdir, müesseseleri yaratan hak kaideleri değildir.

• • •

Bu muhtıranın şümulünü daha iyi tayin edelim. Başlık «İçtimai vitalizm denemesi» dir ve bütün iddiası da buradadır. Nazım fikirler, cazibeleriyle, ayniyetlerini muhafaza ederek şuurdan şuura geçtikleri için elle tutulur bir objektifliğe sahip içtimai müesseselerin hayat prensipleridir, bu fikirler müesseselere fert hayatından ayrı bir hayat nakleder fakat bu hayatıyet fikirlerin zihniyetlerimizden ayrı ve zihniyetlerimize müessir oldukları nisbette mümkün olur.

Bu hâdisenin müşahedesinden öteye gidecek değiliz; fikirlerin hâdisevi objektifliğine bir manevî realite cevherinin tetabuk edip etmediğini araştırmak istemiyoruz; hiç şüphesiz bunu bilmek mühimdir, zira muayyen bazı fikirler diğerlerine nazaran daha fazla hakikiliğe sahip olabilirler, bu takdirde hakikata çok yakındırlar. Bu cevherî realitenin araştırılması filozofların harcıdır. Mefhumların rolü tezi üzerine, otuz sene evveline kadar varan Georges Dumensil'denberi, yeni mutalara istinaden fikirlerin hakikiliği etrafında çalışanlar vardır. Biz onlardan bu fiziğin metafizik yapısını bekliyoruz, o fizik ki içtimai müesseselerin hayatıdır. (Bakınız: Jacques Chevalier. L'idéalisme avant le XVIII siècle, Annales de l'Université de Grenoble, 1923).

Maurice Hauriou

Tercüme eden:

Asistan Tarık Z. Tunaya